

Českomoravské filmové ústředí na cestě k centralizaci českého filmovnictví

V druhé polovině 30. let kinematografická obec již disponovala několika významnými etablovanými svazy, které spojovaly filmovou výrobu a distribuci (Svaz filmového průmyslu a obchodu čs., Sdružení filmového dovozu a obchodu v RČS, Svaz filmové výroby v RČS, Ústřední svaz kinematografů v ČSR, Čs. filmová unie aj.).¹⁾ V této době došlo také k zintenzivnění aktivit subjektů, které většinou stály mimo samotný filmový průmysl v oblasti zvelebování filmové tvorby a filmové kultury (Filmové studio, Čs. filmová společnost, Masarykův lidovýchovní ústav atd.). V době založení Mezinárodní filmové komory (1933) se rozvinuly zahraniční aktivity českých filmových svazů. Proměňoval se také vztah státu ke kinematografii jako nástroji vzdělávání a nositelce kulturních hodnot a také nepopiratelného

propagačního a propagandistického potenciálu. Od roku 1935 pravidelně zasedal ministerský Filmový poradní sbor.²⁾ Při ministerstvech obchodu, školství a později propagandy vznikaly samostatné sekce či referáty zabývající se otázkami kinematografie.

Jedním z aktuálních témat českého filmového průmyslu druhé poloviny 30. let byla centralizace jeho svazových struktur.³⁾ Významnou roli v uvažování hrály zahraniční vzory, především navenek velmi úspěšný a moderní model centralizované kinematografie třetí říše, včetně Říšské filmové komory a aktivit, které vedly k ustavení Mezinárodní filmové komory.⁴⁾ Nelze pominout ani obrovský vliv obecné společensko-politické situace v Československu 30. let. Stát reagoval na světovou hospodářskou krizi vlnou státních in-

1) Srov. např.: Marek Laštovka a kol., *Pražské spolky. Soupis pražských spolků na základě úředních evidencí z let 1895–1990*. Praha: Scriptorium 1998.

2) Srov. např.: Gernot Heiss – Ivan Klimeš, Kulturní průmysl a politika. Československé a rakouské filmové hospodářství v politické krizi třicátých let. In: Gernot Heiss – Ivan Klimeš (eds), *Obrazy času. Český a rakouský film 30. let*. Praha – Brno: Národní filmový archiv — Rakouský ústav pro východní a jihovýchodní Evropu — PVS Verleger 2003, s. 303–319.

3) K tématu centralizačních tendencí, příprav a existenci Českomoravského filmového ústředí více viz: Tereza Czesany Dvořáková, *Idea filmové komory a Českomoravské filmové ústředí. Politika a každodennost českého filmového průmyslu v době protektorátu*. Praha: KFS FF UK 2011 [disertační práce].

4) *Der Internationale Filmkongress Berlin 1935. Seine Organisation und seine Ergebnisse*. Berlin: Reichsfilmkammer 1935; Wolfram Werner, *Reichskulturkammer und ihre Einzelkammern: Bestand R 56*. Koblenz: Bundesarchiv 1987.

tervencí a monopolizačních tendencí v některých odvětvích průmyslu. Existence druhé republiky motivaci po sjednocení filmového oboru ještě zvýšila, a to i pod vlivem všeobecné proklamace jednoty a zvyšování řídicí role státu.

V prosinci 1938 se rozdrobené svazy kinematografů sjednotily v nově založeném Ústředním sboru kinematografů v zemi České a Moravsko-slezské. Orgán se pokusil zavést první centrální opatření v oblasti kin — hrací řád pro Prahu a povinnou sbírku Národní pomoci. Narážel však na problém nedostatečné autority vůči jednotlivým kinům a nedostatek nástrojů vymahatelnosti svých nařízení. Filmový obor ve spolupráci s kompetentními úřady pokračoval v přípravě legislativních změn v kinematografii. Vedle návrhu osnovy vládního nařízení o kinematografických licencích, jenž by řešil letitý problém s propachtováváním, se jednalo o návrh vládního nařízení o Filmové komoře.⁵⁾ Plány zůstaly kvůli brzkému zániku státního útvaru v teoretické rovině.

S nastolením protektorátu Čechy a Morava začala okupační správa za pomoci českých autorit se sladováním českého hospodářství s řízeným hospodářstvím Třetí říše. Cílem nebylo jeho kopírování, ale přizpůsobení německým potřebám. Centralizaci urychlovalo zabavování majetku Němci, a to i na úkor českého nežidovského majetku.⁶⁾ Česká kinematografie byla napříště podřízena svrchované moci referátu filmu při kulturně-politickém oddělení Úřadu říšského protektora. Na půdě tohoto úřadu vznikl již v létě 1939 podrobný plán filmové politiky na území protektorátu, který obsahoval mimo jiné úvahu o vzniku filmové komory pod německým vlivem.⁷⁾ Další subjekt, který se po nějakou dobu

snažil převzít kompetenci nad českou kinematografií, byla Kulturní rada Národního souručenství. I české filmové kruhy se v prvním roce trvání protektorátu intenzivně pokoušely vybudovat svou zastřešující instituci. Tuto touhu však zároveň musely přizpůsobovat politické realitě doby a proces provázelo mnoho organizačních a personálních změn. Již 16. května 1939 vzniklo neformální lobbistické uskupení Ústředí filmového oboru, jehož členy bylo pět zástupců filmových svazů.

V červenci 1939 jmenovaly jednotlivé svazy na přání Úřadu říšského protektora tzv. plnomocníky filmového oboru za jednotlivé sekce filmového odvětví. Plnomocníci se pravidelně scházeli a vydávali oběžníky. Aktivita byla detailně kontrolována německou stranou a tzv. Aussenstelle sídlila ve společných prostorách orgánu a dalších svazů. Dne 22. srpna 1939 podepsali plnomocníci smlouvu, na jejímž základě bylo ustaveno Filmové ústředí v Čechách a na Moravě. Filmové ústředí sice stále nemělo stabilní institucionální základnu a nedisponovalo ani vrchnostenskou pravomocí, mělo však k dispozici vlastní finanční prostředky, vytvořilo vlastní hierarchické struktury a zaměstnalo první úředníky. Také chod Filmového ústředí v Čechách a na Moravě byl dozorován německou stranou, Němci navíc obsadili některé funkce. Pod nový orgán byl převeden také Árijský rejstřík filmového oboru v Čechách a na Moravě. Filmové ústředí v Čechách a na Moravě vydalo řadu regulačních opatření.

Filmové ústředí v Čechách a na Moravě bylo 7. listopadu 1939 podpisem dodatku smlouvy mezi jednotlivými svazy přejmenováno na Výbor plnomocníků filmového oboru v Čechách a na

5) Edice návrhu Vládního nařízení o Filmové komoře in: Ivan Klimeš, *Kinematografie a stát v českých zemích 1895–1945*. Praha: FFUK 2016, s. 512–520.

6) Mj.: Petr Bednařík, *Arizace české kinematografie*. Praha: Karolinum 2003; Tereza Dvořáková – Ivan Klimeš, *Prag-Film AG 1941–1945. Im Spannungsfeld zwischen Protektorats- und Reichskinematografie*. München: edition text + kritik 2008; Jiří Havelka, *Čs. filmové hospodářství 1939–1945*. Praha: Filmový kurýr 1946.

7) Edice materiálu Filmová politika v Čechách a na Moravě. In: Petr Bednařík, *Arizace české kinematografie*. Praha: Karolinum 2003, s. 132–138 [německy]; a také: Ivan Klimeš, *Kinematografie a stát v českých zemích 1895–1945*, Praha: FFUK 2016 [česky] s. 509–511.

Moravě. V rámci této transformace, k níž nedošlo na popud německé strany, ale kvůli řešení kontroverzí s Kulturní radou Národního souručenství, byla realizována také faktická fúze dosud existujícího sdružení plnomocníků filmového oboru s Filmovým ústředím v Čechách a na Moravě. Výbor plnomocníků, jehož vnitřní struktura nápadně připomínala Říšskou filmovou komoru, ještě zintenzivnil regulační a normotvorné zásahy do podnikání jednotlivých subjektů filmového oboru, a to přesto, že ani tento orgán neměl stabilní institucionální základnu ani legální pravomoc cokoliv členům svazů nařizovat.⁸⁾

Chybějící institucionální zázemí našel orgán v dubnu 1940, kdy změnou stanov a vedení stávajícího spolku Filmové studio došlo ke spojení aktivit Výboru plnomocníků s aktivitami Filmového studia. V čele staronového spolku stanuli dosavadní funkcionáři Výboru plnomocníků, název spolku se vzápětí změnil z Filmového studia na Filmové ústředí pro Čechy a Moravu. Mezi nejdůležitější aktivity filmových svazů v prvním roce existence protektorátu Čechy a Morava patřila jednání o schválení zákonné normy o filmové komoře a stále častější zásahy do činnosti jednotlivých členů formou nařízení či vyhlášek. Návrh vládního nařízení o filmové komoře z jara 1939 schválen nebyl, další koncept vládního nařízení o zřízení filmové komory, který Výbor plnomocníků filmového oboru předložil koncem roku 1939, předal vládě čerstvě jmenovaný zvláštní pověřenec pro filmové věci JUDr. Viktor Martin a schvalovací proces byl zastaven v únoru 1940.

Filmové ústředí pro Čechy a Moravu bylo organizováno v sedmi odborech podle jednotlivých odvětví filmového průmyslu (ateliéry, laboratoře, výroba celovečerních filmů, výroba krátkých filmů, distribuce, kina, filmoví pracovníci) a sedmi odborných oddělení. Regulační opatření, která

orgány filmových svazů prosazovaly, se týkala každodenního provozu filmové výroby, obchodu i kin. Jednalo se jak o drobná opatření, tak o komplexní návrhy a koordinační koncepty, jakými byla nařízení s cílem vyváženějšího uvádění českých premiér, hrací řády pro velká města a připravovaný výrobní plán, který měl zajistit rovnoměrnost a hospodárné využití ateliérů. Do čela filmových svazů se dostal Emil Sirotek, který kolem sebe vybudoval fungující skupinu spolupracovníků, mezi nimiž nalezneme tajemníka JUDr. Jaroslava Leisera, Karla Feixe, Ladislava Koldu, Otakara Mudrocha, Václava Binovce, Rudofa Bláhu a další.

Významnými projekty Filmového ústředí byla organizace první přehlídky národní kinematografie Filmové žně ve Zlíně v červenci 1940,⁹⁾ projekt filmové školy, vydávání časopisu *Filmový kurýr* a listů *Filmové kartotéky*, příprava filmového slovníku, charitativní a společenské akce aj. Období Filmového ústředí pro Čechy a Moravu je ale také spjato s narůstajícími intervencemi okupačních složek do české kinematografie. Od září 1940 podléhala všechna písemná nařízení a oběžníky Filmového ústředí pro Čechy a Moravu předběžnému schválení okupačních složek a v témže měsíci byla založena Úřadu říšského protektora podřízená Distribuční komise při Filmovém ústředí, jejímž úkolem měly být zásahy do chodu obchodu s filmem a uváděním v kinech. Koncem roku 1940 byli zástupci výroby a Filmového ústředí okupanty informováni o povinné koncentraci filmových produkčních společností do několika málo firem a výrobních středisek a o dalším limitu počtu nových českých filmů. V polovině prosince 1940 schválili funkcionáři Filmového ústředí změnu stanov, která umožnila přímé členství jednotlivých společností a osob filmového průmyslu ve Filmovém ústředí a toto

8) *Filmová ročenka Výboru plnomocníků filmového oboru v Čechách a na Moravě 1940*. Praha: Filmový kurýr, b. d. [1939].

9) Karel Smrž (red.), *Filmové žně 1940*. B. m. [Praha – Zlín]: Filmové ústředí pro Čechy a Moravu 1940; *Pořad Filmových žní pořádaných Filmovým ústředím pro Čechy a Moravu ve dnech 3.–7. července 1940 ve Zlíně*. [Program filmové přehlídky. Knihovna NFA, sign. 25].

členství bylo vyhlášeno za povinné.¹⁰⁾ Jednotlivé svazy filmového průmyslu předaly většinu svých kompetencí, svou činnost utlumily, ale zatím nezanikaly. Zaměstnanci svazů přešli do struktur Filmového ústředí.

Dne 26. října 1940 vzniklo na základě nařízení říšského protektora **Českomoravské filmové ústředí**. Toto nařízení bylo vydáno bez vědomí protektorátní vlády a českých filmových kruhů. Nařízení bylo zveřejněno až o několik měsíců později, v únoru 1941, kdy také došlo k faktickému založení svrchované veřejnoprávní korporace s rozsáhlými pravomocemi nad kinematografií protektorátu Čechy a Morava. Důvody zpoždění nejsou zcela jasné, můžeme ale předpokládat, že v době mezi říjnem 1940 a únorem 1941 probíhala jednání říšských a protektorátních německých orgánů o tom, zda bude protektorátní kinematografie organizována pod Říšskou filmovou komorou, nebo samostatně.

Struktura organizace a její kompetence byly inspirovány Říšskou filmovou komorou. Základními odděleními Ústředí se staly presidium, jednatelství a ústřední správa. Důležitou součástí struktury byly čtyři hlavní odborové skupiny: filmová výroba, obchod s filmem, kinematografie a filmoví tvůrčí pracovníci. Předsedou ústředí byl jmenován Čech Emil Sirotek, od roku 1943 vystřídaný Františkem Bláhou. Místopředsedou (náměstkem předsedy) se stal Němec Karl Schulz, od listopadu 1942 pak Georg Poxleitner. Zastoupení ve funkcích vedoucích odborových skupin, jednotlivých referentů i poradních orgánů Ústředí mělo ctít paritní národnostní princip, to znamená, že většina těchto funkcí měla mít českého i německého zástupce. Ne všechny funkce ovšem byly Němci s úspěchem obsazeny. Jakési nadvedení Českomoravského filmového ústředí leželo v rukách Wilhelma Söhnela a jeho Spojovací ústředny Říšského protektora při Českomoravském filmovém ústředí. Českomoravské filmové ústředí bylo silně personálně a organizačně napo-

jeno na další německé subjekty filmového dohledu, Filmprüfstelle a Filmtreuhandstelle. Cenzorský orgán Filmprüfstelle sídlil v kancelářích Ústředí a oba subjekty spojovalo několik společných hospodářských aktivit. Správa arizovaného majetku Filmtreuhandstelle byla v rámci Českomoravského filmového ústředí v roce 1942 dokonce likvidována a Ústředí přejalo část jejích pravomocí.

Českomoravské filmové ústředí bylo financováno především z členských příspěvků. Jednotlivé projekty Ústředí, které bylo možno zahrnout do povolených aktivit protektorátní vlády na poli filmu (podpora filmové tvorby a příslušných orgánů), byly štědře subvencovány protektorátní vládou. Rozpočet korporace se pohyboval mezi 6 miliony v prvních letech existence a 12 miliony v roce 1945. V posledních měsících války se podařilo Ústředí nakročit ke změně systému ministerských subvencí na financování vybraných aktivit z Fondu na podporu filmovnictví, do něhož by plynuly prostředky ze zvláštního příplatku z každé prodané vstupenky. Tento poměrně revoluční plán, který by zajistil dostatečný a na výkyvech státního rozpočtu a štedrosti politiků nezávislý zdroj prostředků pro český film, padl se zestátněním československého filmu.

Pravomoci Českomoravského filmového ústředí byly široké a výkon vrchnostenské moci byl vy-mahatelný i pod pohrůžkou disciplinárních trestů či trestněprávního řízení. Členství v organizaci bylo pro všechny filmové podniky a jednotlivé filmové tvůrčí pracovníky povinné. Ústředí fungovalo jako nástroj pro výkon kulturní politiky okupantů. Hráló klíčovou roli v zavedení razantních omezení počtu aktivních subjektů ve filmové výrobě, distribuci a částečně i mezi filmovými tvůrčími pracovníky. Tyto změny na druhou stranu přinesly stabilizaci oboru, protože na trhu zůstaly pouze větší a silné podniky. Autoritativně, prostřednictvím nařízení, sdělení a oznámení, proměňovala korporace každodennost národní ki-

10) *Filmová ročenka Filmového ústředí pro Čechy a Moravu 1941*. Praha: Filmový kurýr 1940.

nematografie. Nejvíce dílčích změn se týkalo biografů, které se musely podřídit desítkám až stovek opatření, jednotnými cenami vstupného počínaje a omezením prodeje cukrovinek v době totální války konče.¹¹⁾ Rostla také kontrolní role organizace. Agenda různých kontrolních evidencí dosahovala postupně mamutích rozměrů.

Zvláštní kapitolou jsou vlastní majetkové a organizační vstupy Ústředí do Českomoravské kinematografické společnosti a distribuční firmy Kosmosfilm. Českomoravská kinematografická společnost, jejíž vznik Ústředí iniciovalo a jejíž majetkové podíly stoprocentně vlastnilo, spravovala více než 60 % protektorátních kin bývalých spolků Sokol, Orel a dalších. Díky vzniku Kinospolečnosti se tato kina v drtivé většině podařilo zachránit před privatizací do rukou říšských občanů. Kosmosfilm sdružil menší likvidované distribuční společnosti. Ústředí v tomto případě do společnosti nevstoupilo majetkově, ale organizačně. Jednatelům byl zástupce Českomoravského filmového ústředí.

Vedle restriktivních opatření se Českomoravské filmové ústředí podílelo na rozvoji aktivit, které vedly k zvyšování úrovně české filmové tvorby a ke kultivaci české filmové kultury. Ústředí pod sebou postupně centralizovalo Filmové studio, Sbor filmových lektorů a Filmový poradní sbor. Obsah jejich činnosti byl dále rozvíjen. Poskytlo zázemí pro vývoj filmové látky a filmovou dramaturgii, zároveň se zasloužilo o několikanásobný růst ministerských subvencí do české filmové výroby. Reorganizovalo finanční návratnost v celém odvětví a rovnoměrné rozdělení prostředků mezi kina, obchod a výrobu. Zasadilo se o snížení daňové zátěže kin a mnoha dalšími

dílčími jednáními a opatřeními pomáhalo zlepšovat podmínky filmových podnikatelů i pracovníků. Ústředí zorganizovalo druhý ročník filmové přehlídky Filmové žně,¹²⁾ pořádalo společenské a charitativní večery, prosadilo založení filmového archivu¹³⁾ a s tím související veřejné oborové knihovny, rozvíjelo publikační činnost a velmi výrazně se angažovalo ve vzdělávání filmových pracovníků.

Období protektorátu Čechy a Morava připravilo půdu pro zestátnění československé kinematografie. A Českomoravské filmové ústředí bylo sice oficiálním zástupcem okupační moci, do svého širokého spektra aktivit však stačilo zahrnout i ilegální úvahy a posléze přípravy poválečného uspořádání československé kinematografie. Šlo především o angažmá Emila Sirotky a také o ideové, administrativní a organizační zázemí, které instituce poskytla.¹⁴⁾ V květnu 1945 bylo k činnosti Národního výboru filmových pracovníků zcela spontánně využito majetku Českomoravského filmového ústředí.

Řízení a posléze likvidaci korporace převzal Svaz filmových pracovníků. Poválečná kinematografie navázala v překvapivě velkém množství aktivit na plány a činnost Českomoravského filmového ústředí (FAMU, Filmový umělecký sbor FIUS, Filmový technický sbor FITES, Filmový ústav, Čs. filmové nakladatelství aj.). V srpnu 1947 zapůjčili likvidátoři Ústředí z majetku likvidované korporace peníze na organizaci Mezinárodního kongresu v Mariánských Lázních.

Archivní fond Českomoravské filmové ústředí byl převzat Československým státním filmem spolu se soupisem pořízeným 23. září 1949. Skládá se z 51 kartonů a 17 samostatně uložených

11) Jednotlivá nařízení Českomoravského filmového ústředí byla zveřejňována formou oběžníků a také v tištěném periodiku *Věstník Českomoravského filmového ústředí* (1941–1945).

12) Karel Smrž (red.), *Druhé filmové žně ve Zlíně pořádané od 29. července do 2. srpna 1941 Českomoravským filmovým ústředím ve Zlíně*. B. m. [Praha — Zlín]: Českomoravské filmové ústředí 1941; Tereza Czesany Dvořáková, *Třináct minut protektorátní idylly. Reportáž z Filmových žní 1941 a co v ní není*. In: *Film a dějiny 2. Adolf Hitler a ti druzí — filmové obrazy zla*. Praha: Casablanca — ÚSTR 2009, s. 174–185.

13) Pavel Zeman, *Idea filmového archivu v Čechách*. *Iluminace* 7, 1995, č. 1, s. 43–59.

14) Jak byl znárodněn čs. film [série rozhovorů]. *Film a doba* 11, 1965, č. 2–5 a 12, s. 70–79, 125–135, 180–188, 242–243, 620–624.

knih. Fond byl zpracováván se zohledněním původní registratury. Do fondu jsou částečně začleněny také písemnosti spjaté s činností ideových předchůdců ČMFÚ, jako jsou Svaz výrobců kulturních a propagačních filmů, Filmové ústředí pro Čechy a Moravu, Výbor plnomocníků filmového oboru v Čechách a na Moravě, Hospodářská skupina filmové výroby Ústředního svazu průmyslu a obchodu pro Čechy a Moravu, Sbor filmových lektorů či Československá filmová unie. Materiály těchto předchůdců dokládají jejich činnost bezprostředně předcházející působnosti ČMFÚ, včetně pokusů o reorganizaci filmového průmyslu.

Mezi dokumenty, které vznikly přímo z činnosti ČMFÚ, nalezneme stanovy organizace, personální a mzdové záležitosti či evidenci korespondence. Ve fondu jsou dále uloženy dokumenty vzniklé z celé škály činností různých oborových skupin ČMFÚ, jako byla organizace filmových půjčoven, kin anebo filmových tvůrčích pracovníků. Důležitým pramenem jsou materiály vzniklé z činnosti oborové skupiny pro výrobu filmů. Zde je uložena mimo jiné korespondence s Ministerstvem lidové osvěty o finanční podpoře kinematografie. Nalezneme tu také složky připravovaných filmů. Mezi důležité dokumenty patří též árijský rejstřík zaměstnanců ČMFÚ, ale také všech zaměstnanců filmového odboru. Důležité informace přináší rozsáhlá korespondence Spojovací ústředny a fragmenty dokumentů Filmprüfstelle a Filmtreuhandstelle. Archivní fond se bohužel dochoval pouze fragmentárně.¹⁵⁾

Tereza Cz Dvořáková

15) Pro další informace o fondu viz: Tereza Czesany Dvořáková – Marcela Týřová – Marie Klokánová – Petr Hasan: Českomoravské filmové ústředí ([1920]) 1940–1945 (1955). Inventář. Praha: NFA 2016. Dostupné na WWW: < <http://nfa.cz/wp-content/uploads/2017/03/CMFU.pdf> >, [cit. 14. 6. 2017].